

Tóth András

A nemzetközi hitelválság felszínén túl

Egyre több szakértő valószínűsíti, hogy az egész világra kiterjedő, szinkronizált és mély gazdasági válság évekig fog tartani. 2010 vége előtt nem várható a fellendülés az USA-ban, s Európában sem lesz érzékelhető a gazdaság élénkülése 2011 közepéig. Valószínű, hogy hosszú évek mélyrepülése után csak lassú kibontakozásra számíthatunk.

A felszínen hitelválság van. Az elmúlt évtizedekben az USA és számos európai ország mértéktelen hitelek felvételével fedezte egyre bővebb fogyasztását, abban bízva, hogy folyamatos felértékelődése az ingatlanoknak, a befektetéseknek, a vállalatok tőzsdeértékének, a növekvő termelés hasznának egymást erősítő körei fedezik a felvett hitelek visszafizetését és nyereség realizálását. A hitelekből történő fedezése a növekedésnek az 1970-es években kezdődött, s az utóbbi 10 évben örületes vágtába kezdett. Magyarországon is a gazdasági növekedés lelassulásával párhuzamosan robbanásszerűen nőtt meg az államnak, a vállalati szférának és a lakosságnak nyújtott hitelek mennyisége.

A hitelválság valójában adósválság. Az örökké növekvő jövedelmekbe vetett hitelfijának kipukkanása után az adóssághegyek maradtak meg. A nyakig eladósodott államok, bankok, vállalatok és fogyasztók a szakadék szélén tántorognak adósságaik terhe alatt. Minden lehetséges módon igyekeznek fogyasztásukat visszafogni annak érdekében, hogy vissza tudják fizetni a felvett hiteleket. A hitelezők pedig rémülten számolgatják mennyit láthatnak vissza kölcsönadott pénzeikből, s minden befolyó jövedelmet tartalékolnak a csőd elkerülése érdekében.

A hitelből fedezett fogyasztás zuhanásszerű esésével összeesett szolgáltatások és az ipari termelés iránti kereslet. A hitelválság nyomán túltermelési válság kezdődött el. A vállalatok az elmúlt években hatalmas gyártó kapacitásokat építettek ki, amelyek most egy csapásra feleslegessé váltak. Már az is bizonytalan vajon melyik vállalat fogja túl élni a kereslet tartós visszaesését.

A túltermelési válság munkaerőpiaci válságot, a munkából származó jövedelmek csökkenése pedig megélhetési válságot eredményez. A korábbi mesterséges kereslete nyomán feltornászott árak kipukkanása és a túltermelési válság együttesen defláció felé sodorja a világot.

A gyors kibontakozást komplikálja, hogy az adósságválság kirobbanása rávilágított a világgazdaság szerkezetének súlyos bajaira. Az elmúlt húsz-harminc év bámulatos fejlődése a végtelenségig fokozta a gazdagság egyenlőtlen elosztását, s fejlett és fejletlen országok közötti különbségeket. Fenntarthatatlan, hogy a gyorsan iparosodó fejlődő országok megtakarításai fedezzék a fejlett országok hitelre alapozott fogyasztását. Az általános növekedés eufóriájának kipukkanása véget vet annak a reménynek, hogy a szegények is profitálhatnak abból, hogy a gazdagok még gazdagabbak lesznek. Elosztási konfliktusok, az ellentétek kiéleződése meg fogja nehezíteni a válság kezelésére hivatott politikai rendszerek működését.

Végül de nem utolsósorban, az elmúlt évtizedek robbanásszerűen növekvő fogyasztása civilizációnk fenntartásához szükséges természetes erőforrások végső határait ostromolja. Globális felmelegedés és a nyersanyagforrások egyre fenyegetőbb kimerülésének jelei egyaránt arra utalnak, hogy a 2008 szeptemberében válságba jutott civilizációnk nem folytatható ott ahol a fejlődés megszakadt.

A három válság– adósságválság, elosztási válság és fenntarthatatlan fejlődés válsága – összekapcsolódott, s emiatt nem lehetetlen, hogy az a világ, amit 2008 szeptembere előtt ismertünk, megszoktunk, amihez jól-rosszul igazodtunk talán már sose tér vissza. Az 1929-33 közötti nagy gazdasági világválságot is eladósodás nyomán kipattant hitelválság okozta, amely mély és sokáig elhúzódó túltermelési válságot okozott. 1929-hez képest a 2008-ig felhalmozódott adósság relatív mértéke nagyobb, a világ növekedésének természetes korlátai jobban kirajzolódnak. Ezért valószínű, hogy az 1929-33 közötti túltermelési válságnál is nagyobb méretű elhúzódó túltermelési válság előtt állunk. A válság legvalószínűbb kimenetele L alakkal írható le, s hosszú idő, talán évek, talán egy évtized is kell ahhoz, hogy visszatérhessünk a fenntartható növekedés pályájára.

Minden egyes országnak újra kell gondolni szerepét, helyét a világgazdasági munkamegosztásban és fel kell készülnie egy átrendeződési folyamatra, amelynek körvonalai nehezen kiszámíthatóak.

Magyarországnak is. Magyarország és a magyar háztartások egyaránt nyakig eladósodtak a hitelbőség éveiben. Olcsó(nak hitt) hitelekre alapozódott az elmúlt évek szépülése, bővülése, jóléte. A hitelválság kirobbanása nálunk is rávilágított arra, hogy előre ittunk a medve bőrére, még – a számunkra fogyasztási mintának számító „nyugat-európai” szinthez képest csekély - jólét is illúzió volt, aminek árát most kell visszafizetni. Kamatostul.

Ugyanakkor Magyarország különleges helyzetben van. A rendszerváltás nyomán része lett a fejlett világnak. Tagja lett ez Európai Uniónak. Része a nyugati világ védelmi rendszerének, a NATO-nak. Bankrendszere, ipara, szolgáltató szektora integráns része lett Európa gazdasági vérkeringésének. Magyarország fontos ország lett. Olyan ország, amelynek „összeomlása” óriási rizikót jelent az egész Európai Unió számára. Az 1929-33-as világválság tanulságai határozzák meg a ma döntéshozóinak gondolkodás módját. Az előző világválság egyik nagy tanulsága az volt, hogy nem szabad engedni olyan jelentős bankok, vállalatok, országok összeomlását, amelyek összeomlásukkal az egész rendszert magukkal rántathatják. Már nem vagyunk távoli és jelentéktelen sziget, esetleges összeomlásunk magával rántathatjuk az egész régiót, Ausztriát, Olaszországot, az Európai Uniót, sőt ... Nem véletlen, hogy az IMF, a World Bank, sőt még az Egyesült Államok Elnöke is aggódik miattunk. Elvileg számíthatunk rá, hogy nem engedik el Magyarország kezét a világgazdaság meghatározó nemzetközi intézményei és országai.

Azonban van egy másik tényező, ami ellenünk dolgozik. Ez pedig annak a vágya a felelős döntéshozók részéről, hogy elkerüljék a morális hazardírozást. Az jelent számukra morális rizikót, hogy vajon kiséghetnek-e olyan szereplőket, akik felelőtlen költelezők, akik nem képesek rendbe szedni dolgaikat otthon, akik mások kontójára akarják folytatni fenntarthatatlan stratégiájukat. A morális hazardírozók megsegítése növeli a rendszer egészének a bizonytalan működését, a rendszer egészének a fenntarthatóságát. Hiszen ha egy valakit kiséghetnek, akkor mások is, esetleg nagyobb, fontosabb szereplők, államok is követhetik a „rossz” példát, ami viszont tényleg menthetetlen helyzetbe hozná a fejlett országok összetartó csoportját.

Magyarország abba a sajátos helyzetbe került, hogy azok, akiktől függünk, elgondolkoztak egy pillanatra arról, mi a nagyobb veszély. Vajon a morális hazardírozás feletti szemhunyas vagy az összeomlás miatti rendszer kockázat. Vajon az a nagyobb baj, hogy a magyar politikai szereplők azt hiszik, hogy bármit megtehetnek, mert úgyis jön az európai nagynéni és az amerikai nagybácsi, vagy az hogy Magyarország összeomlása magával ránthat másokat is.

A kormánynak óriási felelőssége van ennek a helyzetnek a kialakulásban. A 2002-2006 között folytatott költségvetési politika, a 2006 óta folytatott helyreigazítás felemás sikere, a rosszul kiválasztott és meggondolatlan reform kampányok, a gyakori stratégiai pálfordulások, az IMF megállapodás részleges teljesítése, a strukturális reformok halogatása

mind-mind hozzájárult, ahhoz, hogy ma Magyarország egyszerre jelent rendszer rizikót és morális rizikót. De felelősség terheli a mai helyzet kialakulásáért az ellenzék is. Az ellenzék is támogatta a nyakló nélküli költségek, s mindent meg tett azért, hogy a kormány ne legyen képes a szükséges megszorításokat és strukturális reformokat elindítani és végigvinni.

Magyarország nagyon sajátos helyzetbe került. Az eladósodottsága miatt az ország sorsa a szó legszorosabb értelemben a hitelezőktől, illetve azok hiányában áthidaló hitelt nyújtani hajlandó nemzetközi szervezetektől függ, miközben a demokratikus politikai berendezkedés logikája nyomán a kormány a lakosság bizalmától függ.

A hitelezők azt várják el a kormánytól, hogy csökkentse költségeit annak érdekében, hogy csökkentse hosszú távon a külső finanszírozástól, a további hitel felvételektől való függőségét az országnak. Ez annál inkább is szükséges, mert a világgazdasági válság túltermelési válsággá válása miatt rohamosan csökken Magyarország export orientált iparának termékei iránti kereslet. Magyar költségvetésnek azzal a veszéllyel kell szembe néznie, hogy jövedelmei rohamosan csökkenése miatt adósságainak relatív nagysága nő. A jövedelem defláció az adósság inflációját eredményezi, s emiatt napról napra közelebb kerül az adósságválság.

A klasszikus közgazdasági recept ilyen válsághelyzetek megoldására: valuta leértékelés, kiadáscsökkentés és nemzetközi segélykérés. A valuta leértékelés és a kiadáscsökkentés rövid távon fokozza a gazdasági válság hatását. De a bérek csökkenése, a munkanélküliség növekedése megteremti a vonzerőt újabb befektetőknek, akik rémülten keresik miként csökkenthetik termelési költségeiket és innovatív vállalkozóknak, akik képesek új munkahelyeket teremteni. Fájdalmas út. De Magyarország túl kicsi ahhoz, hogy képes legyen visszavonulni a nemzeti védhatárok közé. Az alapvető funkcióikra képtelen bankok és vállalatok nemzeti tulajdonba vétele a veszteségeik és az adósságaik államosítását jelenti, s újabb hatalmas terhet rak az adófizetőkre és a jövő nemzedékeire. A világgazdaságban talán egyedül az USA olyan nagy és olyan gazdag, hogy képes lenne megélni a világ nélkül is. A világtól elzárkózó kis országok sorsa Belorusszia vagy Zimbabwe sorsa.

Magyarország nincs végveszélyben. De sodródik a végveszély felé. A válság egyre mélyülő körei újabb és újabb, egyre nagyobb és nagyobb nehézséget fognak okozni. Minnél inkább halogatja a demokratikus politikai elit a valósággal való közös szembenézést és közös kiút keresést, annál nehezebb lesz később a megoldás megtalálása.

A rendszerváltás során létrehozott, jórészt a piacgazdaságról és a demokratikus működésről gondolt spekulatív elképzelések alapján kialakított társadalmi és politikai rend már évek óta recseg-ropog. A világgazdasági válság most alámorossa a rendszer eddigi gazdasági alapjait.

A rendszerváltás nyomán megszilárdult magyar politikai kultúrából hiányzik az alapvető közös értékek mentén való együttműködés kultúrája. Az egymásnak szembefeszülő demokratikus pártok rövid távú érdekeik mentén politizálnak, s egymás ordasai. A rövid távú érdekei a pártoknak most is ellentétesek a közös kiút kereséssel. Az MSZP célja a lehető legkisebb fájdalommal járó „megúszása” a válságkezelésnek. Az IMF hitel jóvoltából kegyelmi állapotban van a kormány, s talán bízhat abban, hogy 2010 áprilisáig nem romlik annyira a helyzet. Ez a politika megteremtheti a feltételét annak, hogy 2014-ben akár eséllyel indulhat a következő választásokon a jövőbeni ellenzék, különösen, ha a nagy válság 2010 második fele után következik be. Az ellenzéknek viszont ahhoz fűződik érdeke, hogy minnél jobban aláassa a kormány hitelét, s ezzel bebiztosítsa a minnél nagyobb arányú győzelmét a következő választásokon. S talán bízhat azokban az optimista előrejelzésekben, hogy talán 2009 végére eléri a válság a mélypontját, s abban, hogy talán mégiscsak aláánk nyúl Európa.

Álláspontunk szerint nagy a veszélye annak, hogy ez az egymásnak feszülő, minden együttműködést és kompromisszumot kerülő politika csak elhalasztja a válság megfelelő kezelését, s ennek nyomán elmélyíti a válságot. Még a válság elején tartunk, s még nagyon fájdalmas és nehéz évek előtt állunk. A legrosszabbra kell felkészülnünk. A válság eddigi története és mélyülése sorra megcáfolta az optimista scénáriókat, s a legrosszabb forgatókönyvek bizonyultak reálisnak.

A még hosszú ideig mélyülő és elhúzódó válság kezelése politikai kultúra váltás igényel. Magyarország olyan problémákkal néz szembe, amelyet egyetlen kormánypárt, egyetlen kormány sem képes ellenzéke konstruktív támogatása nélkül megoldani. Olyan mély strukturális reformok előtt áll az ország, amelyek érintik az adórendszert, a nyugdíj rendszert, a szociális ellátó rendszert, az önkormányzati rendszert, a közalkalmazottak helyzetét. A Gyurcsány-kormány eddigi története megmutatta, hogy a parlamenti többség birtoklása nem elég. Az ellenzék jóváhagyása nélkül lehet osztogatni, de nem lehet strukturális reformokat végrehajtani. A 2010-es választások után hatalomra kerülő kormány is könnyen abba a helyzetbe kerülhet, hogy a felfokozott várakozások mindent elsöprő csalódásba csapnak át, ha a gazdasági helyzet nem fog javulni.

Magyarországnak számára alapvető szükség az, hogy olyan hosszú távú reformok megvalósításába kezdjen, amelyek megteremtik a feltételeit az állami költségvetés kiadásainak csökkentésére és fenntartható nagy rendszereket hoz létre. Ez a feltétele annak, hogy ne morális kockázatot jelentsünk a világ szemében, s számíthassunk a külvilág segítségére baj esetén.

Ehhez az kell, hogy végre komoly politikai és szakértői szintű tárgyalások induljanak meg a kormány és ellenzék között a szükséges strukturális reformokról a megegyezés szándékával. Ehhez az kell, hogy a kormány lemondjon arról, hogy szavazatokra számítva egyes rétegeket mindenáron megkíméljen, s emiatt elhalasszon fontos reformokat. De ehhez az is kell, hogy az ellenzék feladja azt a szlogent, hogy a kisemberek, a választók helyzete nem romolhat. Talán szentségtörésnek számít illet kívánni, de van rá példa. Aznar, Spanyolország volt miniszterelnöke, a spanyol jobboldal vitathatatlanul legnagyobb tekintélyű politikusa március 14-én azt javasolta egy konferencián, hogy ilyen mély válsághelyzetben nincs más út mint Új Reformkorszak elindítása, amely középpontjában a közkiadások csökkentése, a még meglévő közvagyon és privatizációja, a költségvetés szigorú fegyelmének helyreállítása kell hogy álljon. Aznar mellett szállt síkra, hogy ilyen időben nincs helye olyan politikusoknak, akik csak a holnapra koncentrálnak, akik politikáját a népszerűségi felmérések eredményei irányítják. David Cameron, az angol jobboldali ellenzék vezetője, egy nappal korábban pedig nyilvánosan bocsánatot kért azért, hogy a kényelmes egyetértést választotta az ellenzék a hitelre alapozott fellendülés éveiben, ahelyett, hogy a fenntarthatatlan adóssághegyekre figyelmeztette volna a brit közvéleményt.

Olyan mély és tartós válság előtt állunk, amikor már nem a nyereség a cél, hanem a veszteség minimálizálás, s a társadalmi optimum megtalálása. Olyan korszak előtt állunk, amikor jóval kevesebb pénz fog az állam rendelkezésére állni, hogy kielégítse a választók igényeit. Olyan korszak előtt állunk, amikor az illúziók összetörnek, s meg kell találni egy kiegyensúlyozottabb, fenntarthatóbb, talán kevésbé látványos fejlődés útját-módját.

Úgy vagyunk, talán, mint 1526 augusztus 29-e után a magyar urak. Még azt hitték folytathatóak a megszokott kisdud hatalmi játékaik birtokaik nagyságának növeléséért. A mindennapi szokásos érdekek hálójában elveszve egymással küzdöttek, a török veszéllyel való riogatást csak kicsinyes magán érdekeik pajzsául felhasználva, azért hogy János vagy Ferdinánd legyen a király. Akkor még 14 évük volt arra, hogy folytassák önsorsrontó, kicsinyes politikájukat. Mígnem 1540-ben minden, vagy majdnem minden elveszett. Most nincs 14 évünk. Most talán van még 14 hónapunk.